

Erzurum'da Sinema Kültürünün Dönüşümü ve Gündelik Hayata Etkileri (1946-1960)*

The Transformation of Cinema Culture in Erzurum and Its Effects on Everyday Life (1946-1960)

Serap KURT KAYSERİLİ

(Sorumlu Yazar-Corresponding Author)

Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Eğitim
Fakültesi Sosyal Bilgiler Eğitimi Anabilim
Dalı, Ağrı, Türkiye.

Ağrı İbrahim Çeçen University, Education
Faculty Department of Social Studies
Education, Ağrı, Türkiye.

skayserili@agri.edu.tr

Selami KILIÇ

(Sorumlu Yazar-Corresponding Author)

Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
Tarih Bölümü, Erzurum, Türkiye

Atatürk University Faculty of Literature
Department of History, Erzurum, Türkiye
drselami@atauni.edu.tr

* Bu çalışma "Erzurum'da Sosyal, Kültürel,
Ekonomik ve Sağlık Alanlarında Değişim ve
Gelişmeler (1946-1960)" adlı doktora tezinden
yararlanılarak hazırlanmıştır.

Geliş Tarihi/Received 12.05.2026
Revizyon Tarihi/Revision 20.05.2026
Kabul Tarihi/Accepted 18.06.2026
Yayın Tarihi/Publication Date 30.06.2026

Atıf:

Kurt Kayserili, Serap ve Selami Kılıç.
"Erzurum'da Sinema Kültürünün
Dönüşümü ve Gündelik Hayata Etkileri
(1946-1960)". *Tarih ve Tarihçi*, 5, sy.1
(Haziran 2026): 42-53.

Cite this article:

Kurt Kayserili, Serap ve Selami Kılıç. "The
Transformation of Cinema Culture in
Erzurum and Its Effects on Everyday Life
(1946-1960)". *History and Historian*, 5,
issue.1 (June 2026):42-53.

Content of this journal is licensed under a Creative
Commons Attribution-NonCommercial 4.0
International License.

Öz

Bu çalışma, çok partili siyasal hayata geçişin başladığı 1946 yılı ile 27 Mayıs askerî müdahalesinin gerçekleştiği 1960 yılı arasında Erzurum'da sinema kültürünün geçirdiği dönüşümü incelemektedir. Sinema burada yalnızca bir eğlence pratiği olarak değil; modernleşme süreçlerinin yerelleştiği bir kamusal mekân, devlet kültür politikasının görünürleştiği bir araç ve gündelik hayatın yeniden örgütlendiği bir alan olarak ele alınmıştır. Belirtilen on dört yıllık dönemde Erzurum'daki sinema mekânlarının inşaa, işletme ve izleme süreçlerini ortaya koymak; bu süreçlerin merkez-taşra ilişkileri, toplumsal cinsiyet pratikleri ve modernleşme örüntüleri açısından taşıdığı anlamı değerlendirmek araştırmanın temel amacını oluşturmaktadır. Nitel araştırma paradigması içinde tarihsel araştırma yöntemine dayanan inceleme, üç ayrı veri kategorisinden yararlanmıştır: Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı (BCA) ve Erzurum Belediyesi Arşivi belgeleri, dönemin yerel ve ulusal gazete koleksiyonları ile Türk sinema tarihine ilişkin ikincil literatür. Toplanan veriler doküman analizi yöntemiyle çözümlenmiş; bulgular tarihsel bağlam, siyasal konjonktür ve yerel toplumsal yapı dikkate alınarak yorumlanmıştır. Araştırma, dönem boyunca Erzurum'da dört sinema mekânının (Cumhuriyet, Saray, Doğu ve Halkevi sinemaları) etkin biçimde faaliyet gösterdiğini ortaya koymaktadır. Cumhuriyet Sineması'nın 1929'da belediye eliyle inşa edilmesi, Tek Parti döneminin taşradaki kültürel mobilizasyon stratejisinin somut bir örneğidir. Halkevi sineması CHP Genel Sekreterliğinin ideolojik iletim aracı olarak işlev görmüş; ücretli gösterim talepleri çevresinde gelişen yazışmalar taşradaki uygulama farklılıklarını gözler önüne sermiştir. Demokrat Parti döneminde Halkevlerinin kapatılmasıyla sinema işletmeciliği tamamen özel sektöre devrolmuş; Hollywood yapımları ve Yeşilçam ürünleri Erzurum izleyicisinin temel tercih alanı haline gelmiştir. Aynı dönemde uygulanan kadın matinereleri, geleneksel toplumsal normlarla modernleşme süreçlerinin birbirini hem sınırlandırdığı hem de dönüştürdüğü bir uzlaş alanı oluşturmuştur.

Anahtar Kelimeler: Erzurum, sinema tarihi, Demokrat Parti dönemi, Halkevi sineması, gündelik hayat, modernleşme.

Abstract

This study examines the transformation of cinema culture in Erzurum between 1946, the onset of Turkey's transition to a multi-party political system, and 1960, the year of the May 27 military intervention. The research approaches cinema not merely as a leisure practice but as a public space in which processes of modernization were localised, a medium through which state cultural policy was made visible, and a domain in which everyday life was reorganised. The principal aim is to document the construction, operation and viewing processes of cinema venues in Erzurum during this fourteen-year period; and to evaluate their significance for centre-periphery relations, gendered practices and patterns of modernisation. Designed within a qualitative research paradigm using historical research methodology, the inquiry draws on three categories of evidence: documents from the Presidential State Archives (BCA) and the Erzurum Municipality Archive; period local and national newspaper collections; and secondary literature on Turkish cinema history. The data were analysed through document analysis and interpreted with attention to historical context, political conjuncture and local social structure.

The research demonstrates that four cinema venues (Cumhuriyet, Saray, Doğu and Halkevi cinemas) operated actively in Erzurum during the period under examination. The construction of Cumhuriyet Cinema by the municipality in 1929 stands as a concrete example of the Single-Party period's strategy of cultural mobilisation in the periphery. Halkevi cinema functioned as an instrument of ideological transmission for the CHP General Secretariat; correspondence around paid screening requests reveals practical variations at the provincial level. Following the Democrat Party's closure of People's Houses, cinema management was fully transferred to the private sector; Hollywood productions and Yeşilçam films became the principal viewing preferences of the Erzurum audience. Women's matinee screenings generated a space of compromise in which traditional social norms and modernisation processes simultaneously constrained and transformed one another.

Keywords: Erzurum. cinema history. Democrat Party era. People's House cinema. everyday life. modernization.

Giriş

Sinema, yirminci yüzyılın başından itibaren yalnızca bir eğlence aracı olmanın ötesine geçmiş; modernleşmenin sembolik araçlarından biri olarak gündelik hayatın yeniden örgütlendiği bir kamusal mekân işlevini üstlenmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş kadroları, bu yeni mecrayı kültür politikalarının önemli bir bileşeni olarak konumlandırmış; özellikle Halkevleri aracılığıyla sinemayı yurttaşlık eğitimi ile ulusal kimlik inşasının pratik bir aracına dönüştürmüştür. 1946 sonrasında çok partili siyasal hayata geçişle birlikte sinema, ağırlıklı olarak devlet eliyle yürütülen bir kültür mecrası olmaktan çıkmaya başlamış; özel girişimcilerin elinde gelişen bir ticari endüstri kimliği kazanmıştır. Bu dönüşüm yalnızca İstanbul, Ankara ve İzmir gibi büyük şehirlerde değil, taşra kentlerinde de gündelik yaşamı doğrudan etkilemiştir.¹

Bu çalışma, çok partili düzene geçişin başlangıcı sayılan 1946 yılı ile 27 Mayıs askerî müdahalesinin gerçekleştiği 1960 yılı arasındaki on dört yıllık dönemde Erzurum'da sinema kültürünün geçirdiği dönüşümü incelemektedir. 1946 başlangıç tarihi salt biçimsel bir kronolojik tercih değildir. O yıl Türkiye çok partili siyasal hayata fiilen geçmiş; ardından 1947 Truman Doktrini ve 1948 Marshall Yardımı ile Soğuk Savaş düzeninin batı kanadında konumlanmıştır. 1950'de Demokrat Parti (DP) iktidara gelmiş, Türkiye 1952'de NATO'ya katılmış, aynı yıl Kore Savaşı'na asker göndermiştir. Erzurum'un Doğu Anadolu'nun stratejik bir sınır ve garnizon kenti olması, bu konjonktürün yerel sinema kültürü üzerindeki etkilerini daha görünür kılmaktadır.²

Türk sinema tarihi yazımı, uzun süre İstanbul merkezli bir anlatı çerçevesinde gelişmiştir.³ Taşra sinemalarına ilişkin çalışmalar son derece sınırlıdır. Erzurum özelinde Küçükkuşurlu'nun belediye ve yerel tarih üzerine eserleri ile Baydar ve Ergenekon gibi yazarların çalışmaları konuya doğrudan ya da dolaylı olarak temas etmektedir.⁴

Çalışmanın kavramsal çerçevesi, sinema kültürünü gündelik hayat ve modernleşme ilişkisi içinde okuyan üç teorik damardan beslenmektedir. Birincisi, Henri Lefebvre'in gündelik hayat ve mekânın üretimi kuramıdır. Lefebvre'e göre modern kapitalist toplumda gündelik hayat, bir yandan sıradanlık alanı olarak yeniden üretilirken bir yandan da dönüşümün ve direnişin mekânıdır. Bu çerçevede sinema salonu, gündelik rutinin içine yerleşmiş ancak onu yeniden örgütleyen bir "temsil mekânı"dır. İkincisi, Jürgen Habermas'ın kamusal alan tartışmasıdır. Sinema, gazete ve kahvehane gibi mekânlarla birlikte kentin kamusal yaşamının yeniden biçimlendiği bir buluşma noktasıdır; ancak taşrada bu kamusal merkezdekinden farklı bir bileşim sergiler. Üçüncüsü, Miriam Hansen'in "vernaküler modernizm" kavramıdır. Hansen, klasik Hollywood sinemasının yalnızca bir sanayi ürünü değil; küresel düzeyde gündelik modernlik deneyiminin pratik bir dili olduğunu ileri sürer. Bu kavramsal zemin, Erzurum'da Hollywood ve Yeşilçam filmlerinin yerel izleyici tarafından alımlanmasını ve film yıldızlarının

¹ Bahar İzmir, "Dışarıdan Eve Taşınan Eğlence Kültürü: 1970'lerde Türkiye'de Televizyonun Sosyo-Kültürel Yaşamdaki Yeri" *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Özel Sayı 1 (Cumhuriyetin 100. Yılına)*, (2023): 1454; Bahar İzmir, "Türk Siyasetinde Yeni Bir Propaganda Aracı: 1970'li Yıllarda Televizyonun Politizasyonu", *History Studies*, C. 15, (Cumhuriyetin 100. Yılı Özel Sayısı), (2023): 219.

² Muhsin Ertürk Budak, "Demokrat Parti Döneminde Türk Dış Politikasında Denge Arayışı: Balkan Paketi ve Stocia Planı Örneği", *Belgi Dergisi*, sy 31 (2026): 277.

³ Alim Şerif Onaran, *Muhsin Ertuğrul'un Sineması* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1981); Alim Şerif Onaran, *Türk Sineması* C. I, 2. bs. (Ankara: Kitle Yayınları, 1999); Nijat Özön, *Türk Sineması Kronolojisi* (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1968); Nijat Özön, *100 Soruda Sinema Sanatı* (İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1972); Giovanni Scognomillo, *Türk Sineması Tarihi* (İstanbul: Kalcı Yayınevi, 2003); Şükran Kuyucak Esen, *Türk Sinemasının Kilometre Taşları* (İstanbul: Esen Agora Kitaplığı, 2010); Serdar Öztürk, *Erken Cumhuriyet Döneminde Sinema, Seyir, Siyaset* (Ankara: Elips Kitap, 2005); Serdar Öztürk, "Türk Sinemasında İlk Sansür Tartışmaları ve Yeni Belgeler", *Galatasaray İletişim Dergisi*, sy. 5 (2006): 47-76.

⁴ Murat Küçükkuşurlu, *Erzurum Belediyesi Tarihi I* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2008); Murat Küçükkuşurlu, *Erzurum Belediyesi Tarihi 2* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2008); Murat Küçükkuşurlu, *Sorularla Erzurum Tarihi* (Konya: Çizgi Kitabevi, 2018); Murat Küçükkuşurlu, *Erzurum Ticaret ve Sanayi Odası Tarihi* (Erzurum: Erzurum Teknik Üniversitesi, 2023); Murat Küçükkuşurlu ve Muhammed Başkaya, *Erzurum Özel İdare Tarihi 1913-2014* (Erzurum: Erzurum İl Özel İdare Yayınları, 2014); Murat Küçükkuşurlu ve Mehmet Okur, *Tek Parti Döneminde Erzurum Halkevleri* (Trabzon: Derya Kitabevi, 2007); M. Çetin Baydar, "Doksan Yıllık Serüveni ile Erzurum Sinemaları," içinde *Tarihin Nabzını Tutan Şehir*, editör Rıdvan Canım (Erzurum: Semih Ofset, 2011), 269-88; Nermin Ergenekon, *Doğu Sineması* (İstanbul: Kaynak Yayınları, 2019); Komisyon, *81 İlde Kültür ve Şehir: Erzurum* (İstanbul: Acar Basım, 2012); İbrahim Ünvar, *Erzurum Rehberi (1071-1961)* (İstanbul: Tek Matbaası, 1961); Erol Zengin, *Tek Parti Döneminde Erzurum Vilayetinde Sosyal ve Ekonomik Hayat* (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2021).

kiyafetlerinden tüketim alışkanlıklarına dek uzanan etkileri açıklamak için anlamlı bir çerçeve sunar. Toplumsal cinsiyet boyutunda ise feminist mekân çalışmalarının kadınların kamusal alana erişimini mahremiyet ve görünürlük gerilimi içinde okuyan yaklaşımı, kadın matinelere olgusunu çözümlemek için yararlanılan ek bir referans noktası olarak benimsenmiştir.⁵

Çalışmanın temel soruları şu şekilde özetlenebilir: 1946-1960 döneminde Erzurum'da hangi sinema salonları, hangi koşullarda faaliyet göstermiştir? Bu mekânlar Tek Parti döneminin sonu ile DP iktidarı arasındaki geçişte ne tür bir dönüşüm yaşamıştır? Sinema gösterimleri kentin gündelik yaşamını ve toplumsal cinsiyet pratiklerini nasıl etkilemiştir? Cumhuriyet kadrolarının kültür politikalarının yerel düzeydeki uygulamaları üzerine sinema tarihi bize ne söylemektedir? Makale, dört ana bölümden oluşmaktadır: Türkiye'de sinemanın 1923-1960 kurumsal-siyasal çerçevesi, yöntem ve kaynaklar, Erzurum'daki dört sinema mekânına ilişkin bulgular ve tartışma bölümü.

1. TÜRKİYE'DE SİNEMANIN KURUMSAL VE SİYASAL ÇERÇEVESİ (1923-1960)

1.1. Erken Cumhuriyet Döneminde Sinema (1923-1945)

Türkiye'de sinemanın kurumsal ve sanatsal gelişimi Cumhuriyet dönemiyle birlikte ivme kazanmıştır. Osmanlı'nın son evresinde 1896'da Yıldız Sarayı'nda gerçekleştirilen ilk gösterim ve ardından 1897'de Sigmund Weinberg'in Galatasaray Spaneck Birahanesi'nde düzenlediği halka açık gösteriler, sinemanın İstanbul kamusal alanına girişini temsil eder.⁶ 14 Kasım 1914'te Fuat Uzkınay tarafından çekilen Ayastefanos'taki Rus Abidesinin Yıkılışı belgeseli, Türk sinemasının başlangıcı olarak kabul görmekle birlikte⁷ özel bir izleyici çevresine ulaşmıştır.

1923-1939 arası dönem, Türk sinema tarihinde "Tiyatrocular Dönemi" olarak nitelendirilmektedir. Bu adlandırmanın kaynağında tek etkin yönetmen olan Muhsin Ertuğrul'un tiyatro kökenli olması ve çekilen filmlerde tiyatro estetiğinin baskın olması yatar.⁸ 1922'de kurulan Kemal Film Şirketi'nin dört uzun metrajı dönemin temel yapımları arasındadır.⁹ Ateşten Gömlek (1923), kadın oyuncuların ilk kez yer alması bakımından Türk sineması ve toplumsal cinsiyet ilişkileri açısından kritik bir kırılma noktasıdır.¹⁰

Erken Cumhuriyet'in sinemaya yönelik kurumsal yaklaşımı denetim ve eğitim olmak üzere iki eksenle biçimlenmiştir. Devlet bir yandan 1934 tarihli Polis Vazife ve Salahiyetleri Kanunu ile sinemaları zabıta denetimi altına almış, 1939'da yürürlüğe giren Filmlerin ve Film Senaryolarının Kontrolüne Dair Nizamname ile gösterime sunulacak filmlerin merkezi düzeyde denetlenmesini sağlamıştır. Öte yandan Halkevleri ve Halkodaları aracılığıyla sinemayı kitle eğitim aracı olarak konumlandırmış; CHP Genel Sekreterliği eliyle taşradaki Halkevlerine düzenli olarak film göndermiştir.¹¹ 1939'da Faruk Kenç'in Taş Parçası filmiyle başlayan yeni dönemde II. Dünya Savaşı sırasında Mısır filmlerinin Türkçe dublajla gösterime sunulması bu yılların belirleyici özellikleri arasındadır.¹²

1.2. Çok Partili Hayata Geçiş ve Sinemada Dönüşüm (1946-1960)

1946, Türkiye için hem çok partili siyasal hayata geçişin hem de kültürel hayatın yeniden biçimlenmeye başladığı bir kırılma yılıdır. 1947 Truman Doktrini ve 1948 Marshall Yardımı Türkiye'yi Soğuk Savaş'ın batı kanadına yerleştirmiş; karayolu yapımına ayrılan kaynakların artması, Amerikan menşeli teknolojik ürünlerin ülkeye akışı ve Hollywood yapımlarının dağıtım ağının genişlemesi bu dönemin ayırt edici özelliklerindendir.¹³

1950'de iktidara gelen Demokrat Parti'nin sinema alanındaki en görünür müdahalesi, Halkevlerinin kapatılmasıdır. 8 Ağustos 1951'de yürürlüğe giren 5830 sayılı yasayla Halkevleri ve Halkodaları lağvedilmiş, taşınır ve taşınmaz mallar Hazineye devredilmiştir.¹⁴ Bu düzenleme, on yedi yıldır Halkevleri eliyle yürütülen devlet-merkezli kültür-sinema modelinin sona ermesi anlamına gelmektedir. Sonraki yıllarda taşrada Halkevi binaları çoğu zaman özel sinema işletmecilerine kiralanmış; Erzurum'da olduğu gibi pek çok şehirde bu binalar fiilen ticari sinema salonu olarak kullanılmaya devam etmiştir.

DP döneminde Hollywood filmleri Türkiye'de yoğun bir yayılma alanı bulmuştur. Menderes hükümetinin Karayolları

⁵ Henri Lefebvre, *Mekânın Üretimi*, çev. Işık Ergüden (İstanbul: Sel Yayıncılık, 2014), 38-46; Jürgen Habermas, *Kamusal Alışın Yapısal Dönüşümü*, çev. Tanıl Bora ve Mithat Sancar (İstanbul: İletişim Yayınları, 2017), 95-117; Miriam Bratu Hansen, "The Mass Production of the Senses: Classical Cinema as Vernacular Modernism," *Modernism/Modernity* 6, sy. 2 (1999): 59-77; Serpil Kirel, *Kültürel Çalışmalar ve Sinema* (İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi, 2010), 21-58.

⁶ Alim Şerif Onaran, *Türk Sineması C. I*, 20.

⁷ Serdar Öztürk, *Erken Cumhuriyet Döneminde Sinema, Seyir, Siyaset*, 13.

⁸ Onaran, *Türk Sineması*, 20; Erman Şener, *Yeşilçam ve Türk Sineması* (İstanbul: Kamera Yayınları, 1970), 15.

⁹ Geoffrey Nowell Smith, *Dünya Sinema Tarihi*, çev. Ahmet Fethi (İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2003), 740; Nijat Özön, *Türk Sineması Kronolojisi*, 15.

¹⁰ Zahir Guvemli, *Sinema Tarihi* (İstanbul: Varlık Yayınevi, 1960), 239; Neşe Kaplan, *Aile Sineması Yılları 1960'lar* (İstanbul: Es Yayınları, 2004), 31.

¹¹ Özde Çeliktemel Thomen, "Halkevlerinde Eğitici Sinema Repertuarı: Erken Cumhuriyet Türkiye'sinde Sinema, Eğitim, Propaganda (1923-1945)," *Sinécine* 6, sy. 2 (2015): 59.

¹² Bülent Vardar, "Türkiye'de Sinemanın Gelişimi ve Ulusal Sinema Tartışmaları," *Sinematürk Dergisi*, sy. 2 (2006): 308.

¹³ Kuyucak Esen, *Türk Sinemasının Kilometre Taşları*, 48; Erdem Çetin, "Demokrat Parti Döneminde Kültür ve Sanat," içinde *Kuruluşundan Darbeye Demokrat Parti* Cilt 3, editör Dilek Erdoğan vd. (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2021), 1790-1791.

¹⁴ 5830 sayılı "Halkevleri ile Halkodalarına Ait Taşınmaz Malların Hazineye Devri Hakkında Kanun", 8 Ağustos 1951, *Resmî Gazete*, sy. 7876.

Politikası, sansür uygulamaları ve dış politikadaki batı yönelimi sektörü dolaylı biçimde şekillendirmiştir.¹⁵ Kore'den Geliyorum, Mehmetçik Kore'de, Şimal Yıldızı gibi yapımlar NATO bağlamındaki dış politika gündemini sinemaya taşımıştır. 27 Mayıs 1960 askerî müdahalesi ise sinemanın yasal-kurumsal çerçevesinde değişikliklere yol açacak yeni bir dönemi başlatmıştır.¹⁶

2. YÖNTEM VE KAYNAKLAR

Bu çalışma, nitel araştırma bakış açısı içerisinde tarihsel araştırma yöntemine dayanmaktadır. Araştırmancının veri tabanı arşiv belgeleri, dönemin süreli yayınları ve ikincil literatür olmak üzere üç farklı kategoriden derlenmiştir.

Resmî arşiv belgeleri çalışmanın birincil veri kaynağını oluşturur. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı bünyesindeki CHP Genel Sekreterliği Halkevleri Yazışmaları (Fon Kodu 490-1-0-0) ile Bakanlar Kurulu Kararları (Fon Kodu 30-18-1-2) bu çerçevede taranmıştır. Söz konusu fonlardan özellikle Erzurum Halkevi sinemasına, gönderilen filmlere ve müfettiş raporlarına dair belgeler derlenmiştir. Erzurum Belediye Arşivi'nde bulunan Belediye Meclis zabıtları ise Cumhuriyet Sineması ve Halkevi sinemasının inşa, onarım ile kiralama süreçlerine ilişkin ayrıntılı veri sunmuştur.

Dönem süreli yayınları araştırmancının ikinci ana veri kaynağıdır. Erzurum'da yayımlanan Erzurum Gazetesi (1929-1943), Hakimiyet Gazetesi (1953-1956), Hürsöz Gazetesi (1959), Demokrat Doğu Gazetesi (1953) ve Varlık Gazetesi (1935) ile ulusal düzeyde Resmî Gazete taranan başlıca süreli yayınlar arasındadır. Gazeteler hem sinema gösterim ilanları hem de haberler ve okur mektupları açısından birinci elden veri sağlamaktadır.

Üçüncü kümeyi ise Türk sinema tarihi üzerine temel akademik eserler ile Erzurum yerel tarihi üzerine yapılan çalışmalardan oluşan ikincil literatür oluşturur. Toplanan veriler doküman analizi yöntemiyle çözümlenmiş; belgeler önce kronolojik olarak sınıflandırılmış, ardından konuya göre gruplandırılarak yorumlanmıştır.

3. ERZURUM'DA SİNEMACILIK FAALİYETLERİ (1946-1960)

3.1. 1946 Öncesi Tarihsel Arka Plan

Erzurum'da sinema gösterimlerinin tarihi II. Meşrutiyet'e dek uzanmaktadır. 1913'te Tiflis merkezli bir Ermeni şirketi, Kilisekapı'daki Nazik Çarşı yakınında geniş bir binayı sinema salonuna dönüştürerek günlük iki seans düzenli gösterime başlamıştır.¹⁷ I. Dünya Savaşı sırasında 1916-1918 Rus işgali döneminde de işgal kuvvetlerinin moralini yüksek tutma amacıyla sinema gösterimleri yapılmıştır.¹⁸ Cumhuriyet sonrası başlayan kültürel canlanmada ise Erzurum Belediyesi 1929'da Cumhuriyet Sineması'nı inşa ettirmiş; bu sinema 5-6 Mayıs 1931 gecesi çıkan bir yangında tahrip olmuştur.

1930'lu yıllarda Erzurum'da iki sinema salonu faaliyet halindeydi: Belediyenin işlettiği Cumhuriyet Sineması ile Zabitan Yurdu Sineması olarak bilinen Askerî Sinema. Askerî Sinema işletme giderlerini karşılayamadığı için 1934'te kapatılmış; sonraki süreçte yalnızca balo ve toplantı gibi sosyal etkinlikler için kullanılmıştır.¹⁹ Bu gelişme sonucunda 1935 yılına gelindiğinde Erzurum, hiçbir aktif sinema salonu bulunmayan bir şehir konumuna düşmüştür. Varlık Gazetesi 1 Nisan 1935 sayısında okurlarına "1 Nisan şakası" yaparak, 5 Nisan'dan itibaren Halkevi salonunda veya Askerî Sinema Binası'nda Erzurum'da ilk defa sesli film gösterimi yapılacağını ilan etmiştir. Habere inanan çok sayıda kişi cuma günü belirtilen mekânlara akın etmiş; ancak gösterimin söz konusu olmadığını anlayarak dağılmıştır.²⁰

1939, Erzurum sinema tarihinde önemli bir dönüm yılıdır. Askerî Sineması "Doğu Sineması" adı altında sivilleşmiş ve Erzurumlu Osman Karakaş'ın işletmeciliğine geçmiştir. Bu dönüşüm, 1935'te Erzurum Milletvekili Tahsin Uzer'in 3. Umumi Müfettiş olarak atanmasının ardından bölgenin kültürel mobilizasyonu çerçevesinde gerçekleşmiştir.²¹ 20 Ekim 1939'da Halkevi binasında bir sinema salonu hizmete açılıncaya dek Doğu Sineması kentin tek sineması konumunda kalmıştır.

3.2. Cumhuriyet Sineması

Cumhuriyet'in ilk yıllarında Erzurum halkının kış aylarında dinlenme ve eğlenme ihtiyacı ağırlıklı kahvehane ve kiraathaneler aracılığıyla karşılanıyordu. Bu boşluğu doldurmak üzere inşa edilen 800 koltuk kapasiteli Cumhuriyet Sineması²² 1929'da şehir merkezinde Yakutiye Medresesi'nin karşısına yapılmıştır. Tebrizcikli Ömer Paşa Vakfı'na ait üç dükkân arsası ile

¹⁵ Kuyucak Esen, *Türk Sinemasının Kilometre Taşları*, 56-57; Çetin, "Demokrat Parti Döneminde Kültür ve Sanat," 1790.

¹⁶ Cem Eroğul, *Demokrat Parti: Tarihi ve İdeolojisi* (Ankara: İmge Kitabevi, 2003), 220-235; Feroz Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980*, çev. Ahmet Fethi (İstanbul: Hil Yayın, 1992), 168-180.

¹⁷ Murat Küçükkuşurlu, *Sorularla Erzurum Tarihi* (Konya: Çizgi Kitabevi, 2018), 142.

¹⁸ Komisyon, *81 İlde Kültür ve Şehir: Erzurum* (İstanbul: Acar Basım, 2012), 189.

¹⁹ Murat Küçükkuşurlu ve Mehmet Okur, *Tek Parti Döneminde Erzurum Halkevleri* (Trabzon: Derya Kitabevi, 2007), 117; *Erzurum Gazetesi*, 28 Mayıs 1936, 3.

²⁰ Hatice Çinici, "Varlık Gazetesine Göre Cumhuriyet Döneminde Erzurum (1923-1935)" (Yüksek Lisans Tezi, Erzurum Teknik Üniversitesi, 2019), 111.

²¹ Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı (BCA), Fon 30-18-1-2/57-70-16, 23 Ağustos 1935; Küçükkuşurlu ve Okur, *Tek Parti Döneminde Erzurum Halkevleri*, 117; Muhsin Ertürk Budak, "Cumhuriyet'in Denetim Mekanizması Olarak Umumi Müfettişlik: Üçüncü Umumi Müfettiş Tahsin Uzer'in Kars'taki Faaliyetleri", *Atatürk Yolu Dergisi*, sy 78 (2026): 129.

²² Murat Küçükkuşurlu, *Erzurum Belediyesi Tarihi I: Osmanlı'dan Cumhuriyete 1866-1930* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2008), 331.

belediyeye ait yirmi dört dükkânın birleştirilmesiyle oluşturulan arazi üzerine inşa edilen yapı²³ Erzurum Belediyesi tarihinde doğrudan belediye eliyle yapılan ve mülkiyeti belediyeye ait tek sinema salonudur.

Yapının inşaat maliyeti neredeyse belediyenin yıllık gelirine denk gelmiştir. İnşaatın tamamlanmasının ardından salon özel şahıslara kiralanarak işletmeye açılmış; ancak belediyeye sağladığı mali katkı sınırlı kalmıştır. 1930 yılı itibarıyla salon yıllık 4.000 lira kira bedeli karşılığında Yüzbaşızade Celal Bey tarafından kiralanmıştır.²⁴ Celal Bey, belediyeye ve valiliğe sunduğu dilekçelerde motor arızaları nedeniyle film gösterimlerinin sıkça yarıda kesildiğini, izleyicilerin salonu terk ettiğini ve zarara uğradığını ifade etmiş; destek talep etmiştir.²⁵ 1929'da binanın ön kısmı harap görünümü nedeniyle parmaklıklarla çevrilerek küçük bir park haline getirilmiştir.²⁶

5-6 Mayıs 1931 gecesi meydana gelen büyük yangın, Cumhuriyet döneminin sembolik mekânlarından biri olan bu sinemayı kullanılamaz duruma getirmiştir. Yangında binanın içinden yalnızca bir sandık içinde muhafaza edilen birkaç film kurtarılabilmektedir.²⁷ Bu olay belediyeyi önemli bir gelir kaynağından mahrum bırakmıştır. Yangının ardından bina birkaç yıl bakımsız bırakılmıştır; 1933'te belediyenin İl Özel İdaresine olan borçları nedeniyle bu kuruma devredilmiştir. İl Özel İdaresi aynı yılın sonlarına doğru onarım için 42.000 liralık ödenek ayırmış, mevcut duvarların korunarak 1934'te çatının kapatılması ve binanın 1935'te yeniden hizmete girmesi planlanmıştır. Ne var ki bu plan hayata geçirilememiş; Erzurum yaklaşık on yıl boyunca Cumhuriyet Sineması'ndan yararlanamamıştır.²⁸

Sinemanın yeniden inşası Belediye Meclisi toplantılarında defalarca gündeme gelmiştir. Bir toplantıda, yanmış sinemanın bulunduğu alana gazino dahil çeşitli tesisleri içeren yeni bir sinema-kompleksi yapılması kararlaştırılmış; proje maliyetinin 30.000 lirayı geçmemesi öngörülmüştür. Beş yıllık plan kapsamında sinema, mezbaha, hal binası çatısı ve şehir haritası çalışmaları için olağanüstü bütçeden 72.000 lira tahsis edilmiştir.²⁹

1938'de, yanmış binanın ayakta kalan duvarları da yıkılarak daha büyük ve gösterişli bir sinema yapısının temeli atılmıştır. Temelin ilk harcını Millî Eğitim Bakanı Saffet Arıkan koymuştur. Ödenğin yüksekliği kentte tartışmalara yol açmıştır. Dönemin yazarlarından Bahadır Dülger, gazete sütunlarından halkın eleştirilerini dile getirmiştir. Dülger'e göre kentin temel ihtiyaçlarının karşılanamadığı, hastanenin bazı birimlerinin Özel İdare apartmanlarının bodrum katlarında faaliyet gösterdiği bir dönemde sinema binasına ayrılan kaynakların daha yararlı işlerde kullanılması gerekmektedir.³⁰ Eleştirilere karşılık verenler ise yeni binanın yalnızca film gösterimi için değil, tiyatro ve konferans etkinlikleri için de hizmet vereceğini, bünyesindeki mağaza, yazıhane ve gazino sayesinde gelir de sağlayacağını ileri sürmüştür.³¹

19 Haziran 1939'da binanın son bölümünün inşası için 65.000 lira keşif bedeli üzerinden ihale gerçekleştirilmiş; sinema binasıyla eş zamanlı inşa edilen on dükkân tamamlanarak kiraya verilmiştir.³² 1940'ların başlarından itibaren yapının eksikliklerini gidermek için çeşitli ihaleler düzenlenmiş, ancak II. Dünya Savaşı'nın mali baskısı altında çatısı dahi tamamlanamayan binanın bitirilmesi mümkün olamamıştır.³³

3.3. Saray Sineması (Büyük Sinema)

Cumhuriyet Sineması yangınından kısa süre sonra valiliğin teşvikiyle yeni bir sinema binasının inşası gündeme gelmiştir. Cumhuriyet Caddesi üzerinde konumlanan eski sinema-tiyatro binası onarılarak "Saray Sineması" (Büyük Sinema) adıyla yeniden hizmete açılmıştır.³⁴ Yapının birinci katında 1947-1950 arasında Birlik Gazinosu, 12 Mart Gençlik Kulübü, lokanta, bakkal, kasap, terzi, Kızılay Şubesi ve çeşitli avukatlara ait büroların kiracı olarak yer aldığı; zemin katında ise Vilayet Matbaası'nın bulunduğu görülmektedir.³⁵

1953'te İl Genel Meclisi kararıyla 200.000 liralık ödenekle bina tamamlanabilmiştir. Yaklaşık 1.000 koltuk kapasiteli sinema,

²³ Orçun Atmaca, "Erzurum'da Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemlerinde Yapılıp Günümüze Ulaşamayan Kamu Binaları" (Yüksek Lisans Tezi, Erzurum Teknik Üniversitesi, 2021), 139.

²⁴ Murat Küçükkuşurlu, *Erzurum Ticaret ve Sanayi Odası Tarihi (1885-2023)* (Erzurum: Erzurum Teknik Üniversitesi, 2023), 121.

²⁵ Erzurum Belediyesi Arşivi, Belediye Meclis Zabıtları, 11 Şubat 1931.

²⁶ Erzurum Belediyesi Arşivi, Belediye Meclis Zabıtları, 10 Kasım 1930.

²⁷ *Erzurum Gazetesi*, 11 Mayıs 1931, 1; Erol Zengin, *Tek Parti Döneminde Erzurum Vilayetinde Sosyal ve Ekonomik Hayat (1936-1940)* (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2021), 69.

²⁸ Murat Küçükkuşurlu ve Muhammed Başkaya, *Erzurum Özel İdare Tarihi 1913-2014* (Erzurum: Erzurum İl Özel İdaresi Yayınları, 2014), 144.

²⁹ Erzurum Belediyesi Arşivi, Belediye Meclis Zabıtları, 11 Mayıs 1932.

³⁰ *Erzurum Gazetesi*, 1 Temmuz 1937, 1.

³¹ Küçükkuşurlu ve Başkaya, *Erzurum Özel İdare Tarihi*, 145.

³² *Erzurum Gazetesi*, 22 Temmuz 1939, 1; *Erzurum Gazetesi*, 29 Mayıs 1939, 1.

³³ Küçükkuşurlu ve Başkaya, *Erzurum Özel İdare Tarihi*, 145.

³⁴ İ. Hakkı Kubilay, *Ellİ Yılda Erzurum Belediyesi 1929-1979* (Erzurum, 1979), 14.

³⁵ Küçükkuşurlu ve Başkaya, *Erzurum Özel İdare Tarihi*, 357.

yıllık 78.821 lira karşılığında Celal Şenol ve Cemal Kıran tarafından kiralanmış³⁶; 1954'ten itibaren ise işletme Ahmet Kelkitoğlu'na geçmiştir.

Saray Sineması 8 Ekim 1953 Perşembe günü görkemli bir törenle hizmete açılmıştır. Açılış kapsamında özel olarak getirilen filmler arasında MGM yapımı Kara Şövalye (orijinal adı Ivanhoe, 1952) yetkililer ve halk tarafından izlenmiştir.³⁷ Başrollerini Robert Taylor, Elizabeth Taylor ve Joan Fontaine'in paylaştığı bu filmin İstanbul'daki altı sinemayla eş zamanlı olarak Erzurum'da gösterime gireceği duyurusu yerel halk arasında büyük merak uyandırmıştır.³⁸ Sinemada görevlendirilmek üzere dört kadın personel arandığına ilişkin gazete ilanları³⁹ hazırlık çalışmalarının hızlandığını göstermektedir. Kara Şövalye'nin gösterime girmesiyle Büyük Sinema 8 Ekim 1953'te resmen hizmete açılmıştır.⁴⁰

DP döneminde Hollywood ve Yeşilçam yapımları Erzurum izleyicisinin vazgeçilmez tercihleri arasına girmiştir. Sinema salonları kent sakinlerinin eğlence ve kültürel ihtiyaçlarını karşılamada giderek önem kazanan kamusal mekânlara dönüşmüştür.⁴¹

Saray Sineması'nda zaman zaman dikkat çekici olaylar yaşanmış ve bunlar gazetelere yansımıştır. Bir fırtına sırasında binanın aniden sarsılması üzerine seyircilerin salonu terk etmesi⁴² yapının eski ve bakımsız durumunu gözler önüne sermiştir. Saray Sineması 1960'ta meydana gelen bir yangın sonucu tahrip olmuştur.⁴³ Bu yangın, 1929'da inşa edilen Cumhuriyet Sineması'nın 1931'deki kaderini otuz yıl arayla yinelemiş; Erzurum'un en büyük sinema mekânı bir kez daha alevlere yenik düşmüştür. Yangın sonrasında bina yıkılarak yerine "Site Dadaş" adı verilen yeni bir iş hanı inşa edilmiş; 12 milyon liralık bir maliyetle tamamlanan yapı 1972'de hizmete açılmıştır.⁴⁴

3.4. Doğu Sineması

Doğu Sineması'nın sivil bir kimlik kazanması, 1935 Temmuz'unda Başvekil İsmet İnönü'nün Erzurum merkezli Doğu seyahatiyle başlayan kültürel mobilizasyon sürecinin bir parçasıdır. İnönü'nün ziyaretinin ardından 3. Umumi Müfettişlik çerçevesinde Erzurum Milletvekili Tahsin Uzer görevlendirilmiş⁴⁵; Doğu Kültür Kongreleri, Doğu Gazetesi ve Doğu Sineması gibi projeler hayata geçirilmiştir. Askerî Sinema "Doğu Sineması" adıyla sivil kimlik kazanmış ve Erzurumlu Osman Karakaş'ın işletmeciliğine geçmiştir. Halkevi binasında 20 Ekim 1939'da yeni bir sinema salonu hizmete girene dek Doğu Sineması kentin tek sineması olarak çalışmıştır.⁴⁶

1940'ların başında Doğu Sineması binası oldukça kötü durumdaydı; halkın bu koşullarda rahatça film izlemesi güç hâle gelmişti. Bu boşluğu doldurmak üzere Neşet Çamaşırcı adlı bir esnaf, Doğu Sineması'na alternatif yeni bir özel sinema salonu işletmeye başlamıştır. Sinema yönetimi 1937 kış döneminde halka hizmet sunabilmek için 90 adet yerli ve yabancı film temin etmiştir. Yakutiye Medresesi'nin arka bölümünde konumlanan Doğu Sineması ise çoğunlukla bürokratlar, seçkin aileler ve şehir eşrafının tercih ettiği bir mekân haline gelmişti.⁴⁷

Doğu Sineması, 1950 itibarıyla kapsamlı bir yenilenme sürecine girmiştir. Kalorifer sistemi kurulmuş, koltuklar değiştirilmiş, perdeler modernleştirilmiş ve film afiş panoları eklenmiştir. Osman Karakaş'ın sıklıkla İstanbul'a giderek sektörü yakından takip etmesi bu sürece önemli katkı sağlamıştır.

Doğu Sineması'nın çay ocağında yörenin kendine özgü büyük kapaklı bakır kazanlarında kaynatılan su, sinema deneyiminin ayrılmaz bir parçası olmuştur. Günümüzde sinema salonlarının vazgeçilmezi olan patlamış mısırın yöre halkı tarafından genellikle "pilav" ya da "eğlence" olarak adlandırıldığı yerel kayıtlara geçmiştir. Patlamış mısır yerine seyirciler film heyecanını bastırmak için "sımışka" olarak bilinen ay çekirdeğini tercih ediyor; gösterim sonrasında koltuk aralarında yürürken sımışka kabuklarının zemini neredeyse tümüyle kaplaması dönem sinema kültürünün karakteristik görünümlerinden.⁴⁸

Erzurum'da ticari sinemacılık denildiğinde çoğunlukla akla "Sinemacı Refik" gelmektedir. Geçimlerini uzun yıllar sinema

³⁶ *Hakimiyet Gazetesi*, 27 Ağustos 1953, 1; M. Çetin Baydar, "Doksan Yıllık Serüveni ile Erzurum Sinemaları," içinde *Tarihin Nabzını Tutan Şehir*, editör Rıdvan Canım (Erzurum: Semih Ofset, 2011), 269.

³⁷ Küçükkuşurlu ve Başkaya, *Erzurum Özel İdare Tarihi*, 357.

³⁸ *Demokrat Doğu Gazetesi*, 26 Eylül 1953, 2.

³⁹ *Demokrat Doğu Gazetesi*, 30 Eylül 1953, 3.

⁴⁰ *Demokrat Doğu Gazetesi*, 10 Ekim 1953, 1.

⁴¹ Komisyon, *81 İlde Kültür ve Şehir*, 189; Baydar, "Doksan Yıllık Serüveni," 274.

⁴² *Hürsöz Gazetesi*, 25 Şubat 1959, 4.

⁴³ Küçükkuşurlu ve Başkaya, *Erzurum Özel İdare Tarihi*, 357.

⁴⁴ Küçükkuşurlu ve Başkaya, *Erzurum Özel İdare Tarihi*, 389.

⁴⁵ BCA, 30-18-1-2/57-70-16, 23 Ağustos 1935; Küçükkuşurlu ve Okur, *Tek Parti Döneminde Erzurum Halkevleri*, 117.

⁴⁶ Baydar, "Doksan Yıllık Serüveni," 277.

⁴⁷ Erdal Güzel, "Erzurum'un Sinema Geçmişi," Alo25.com, 26 Şubat 2024, <https://www.alo25.com/yazarlar/erdal-guzel/erzurum-un-sinema-gecmisi/1733/>, erişim tarihi 14 Mart 2024.

⁴⁸ Nermin Ergenekon, *Doğu Sineması* (İstanbul: Kaynak Yayınları, 2019), 12-16.

işletmeciliğinden sağlayan baba-oğul Osman ve Raci Karakaş da bu alanın önde gelen aktörlerindendi; ancak çoğu zaman aynı düzeyde tanınmamışlardır.⁴⁹ Bu figürün ortaya çıkışında belirleyici etkenlerden biri 1939'da kente ulaşan tren hattıdır. Filmlerdeki kahramanların tavır ve kıyafetlerini taklit ederek dolaşması, kimi zaman faytonla şehirde gezmesi, kimi zaman film afişleri asarak duyuru yapması, dönemin sinema pazarlamasına özgü folklorik bir tipin yaratıldığını göstermektedir.

Sinemacı Refik'in önerisiyle, makinistin belirli sahnelerde görüntüyü kısa süreli olarak kapatması suretiyle kadın ve çocukların uygun olmayan sahnelerden korunması mümkün hale getirilmiştir. Bu uygulamanın kamuoyuna duyurusu da bizzat Sinemacı Refik tarafından yapılmıştır. Refik'in halka seslenişi şu sözlerle özetlenmektedir:⁵⁰

"Değerli anneler ve kız kardeşlerimiz, sizleri çarşamba günleri saat 14.00'te Doğu Sineması'nda film izlemeye davet ediyoruz. Salon tamamen aile ortamına sahiptir ve tek bir erkek bulunmayacaktır. İstanbul'un denizlerini, pilotlarını ve farklı yaşamlarını görebileceğiniz, beğeneceğiniz filmler sizleri bekliyor. Doğu Sineması kaliteli yapımları iftar sonrasında sizlere sunacaktır; aramızda bulunmanızdan memnuniyet duyarız."

Yerel kadın seyircilerin uygunsuz sahnelerde zaman zaman gözlerini elleriyle kapatarak filmi izlediği yerel hafızada yer almaktadır.⁵¹ Doğu Sineması'nın izleyici kitlesi oldukça çeşitliydi; ancak cumartesi akşamları şehrin ileri gelenleri için özel bir önem taşıyordu. Sinemacı Refik'in her bir seyirciyi tek tek "Hoş geldiniz, şeref verdiniz." şeklindeki hitabıyla selamlaması dönem sinema kültürünün karakteristik yönlerindendi.⁵²

Erzurum'da faaliyet gösteren Doğu ve Saray Sinemaları, okulların üçer saat ders yaptığı çarşamba ve cumartesi günlerinde öğrenciler için %30-40 indirimli tarife uygulamıştır.⁵³ Bu indirimi yetersiz bulan Erzurum Tekniker Okulu öğrencileri haftanın her günü indirimli tarife talep etmiştir. Talep Erzurum Belediye Meclisi'nde değerlendirilmiş; ancak belediyenin sinema işletmecilerine doğrudan müdahale yetkisinin bulunmadığı belirtilmiştir.⁵⁴

Pazar günleri Doğu Sineması'na gitmek askerî birliklerde görev yapan erler için adeta bir ritüel haline gelmişti. Şehrin çeşitli birliklerinden gelen askerler, Pazar öğleden sonralarında sinema binasının önünde toplanır; kapıların açılmasını beklerdi. Bu esnada "Erzurum çarşı pazar" türküsünü hep birlikte söyleyen askerlerin Refik'i coşkun alkış ve ısıklarla karşıladığı kaynaklara yansımıştır.⁵⁵ Bu tablo, NATO üyeliğinin hemen ardından Doğu Anadolu'nun en büyük garnizon kentlerinden birindeki sinema-asker ilişkisinin pratik bir görünümünü sunmaktadır.

1950'lere gelindiğinde Erzurum'daki erkek izleyiciler de sinema kültürüyle giderek daha fazla bütünleşmiştir. Mesai sonrası sinemaya gitmeden önce ellerini ve yüzlerini Arap sabunuyla yıkayan erkeklerin sinema ziyaretlerini küçük bir hazırlık ritüeline dönüştürdükleri; çoğu zaman takım elbise ve kolalanmış beyaz gömlekle salona geldiği belirtilmiştir.⁵⁶ Saray Sineması'nın 1960'taki yangınla tahrip olmasının ardından şehirdeki eğlence ihtiyacının önemli bir bölümü Doğu Sineması'na yönelmiştir.⁵⁷

3.5. Halkevi Sineması ve Halk Sineması

Erzurum Halkevi Sineması 1939-1950 yılları arasında faaliyet göstermiştir. Halkevlerinde gösterime sunulan filmlerin önemli bir bölümü eğitici ve öğretici nitelikteydi; ziraat, sağlık, siyaset ve spor gibi farklı toplumsal alanlara ilişkin temaları kapsıyordu. CHP raporlarında sinema faaliyetlerinin temel hedefi, hükümetin siyasal ilkelerini halka benimsetmek ve yeni kurulan ulus-devletin değerlerini topluma aktarmak olarak tanımlanmıştır.⁵⁸

Ocak 1940 düzenlemesinin ardından Afyon Valisi ile bölge müfettişi ücretli gösterimlerin sürdürülmesini ve Halkevi sinema salonunun Çocuk Esirgeme Kurumu tarafından düşük ücret karşılığında işletilmesine izin verilmesini talep etmiştir. CHP Genel Sekreterliği bu talebi uygun bularak Mayıs 1941'den itibaren Afyon Halkevi Sineması'nın Çocuk Esirgeme Kurumu tarafından işletilmesine izin vermiştir.⁵⁹ Erzurum Halkevi için benzer bir izin verilmemiştir. Haziran 1942'den itibaren Çocuk Esirgeme Kurumu adına Halkevi salonunda ücretli film gösterimleri yapılmış; ancak şehirdeki özel sinema işletmecisinin şikâyeti üzerine Genel Sekreterlik bu uygulamanın durdurulmasını talep etmiştir.⁶⁰ 12 Kasım 1942 tarihli emirle Halkevi'nin nizamnamenin esaslarının dışına çıkarak bir "piyasa sineması" niteliğine bürünmesinin uygun olmadığı ve durumun kişisel gayretlerle ayakta durmaya çalışan "Doğu Sineması"na zarar verdiği gerekçesiyle gösterimlerin derhal sonlandırılmasına karar verilmiştir. II.

⁴⁹ Baydar, "Doksan Yıllık Serüveni," 280-281.

⁵⁰ Ergenekon, *Doğu Sineması*, 18-24.

⁵¹ Ergenekon, *Doğu Sineması*, 24.

⁵² Ergenekon, *Doğu Sineması*, 13.

⁵³ *Resmî Gazete*, 13 Ocak 1966, sy. 12201, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/12201.pdf>.

⁵⁴ Erzurum Belediyesi Arşivi, Belediye Meclis Zabıtları, 15 Mart 1956.

⁵⁵ Ergenekon, *Doğu Sineması*, 28.

⁵⁶ Ergenekon, *Doğu Sineması*, 27.

⁵⁷ İbrahim Ünvar, *Erzurum Rehberi (1071-1961)* (İstanbul: Tek Matbaası, 1961), 177.

⁵⁸ Çeliktemel Thomen, "Halkevlerinde Eğitici Sinema Repertuarı," 59.

⁵⁹ Özgür Adadağ, "Erken Cumhuriyet Türkiye'sinde Sinema, Halkevleri ve İktidar ilişkisi," *Akdeniz İletişim Dergisi*, sy. 38 (2022): 1002.

⁶⁰ BCA, 490-1-0-0, CHP Genel Sekreterliği Halkevleri Yazışmaları, Haziran 1942; Küçükuşurlu ve Okur, *Tek Parti Döneminde Erzurum Halkevleri*, 122.

Dünya Savaşı sonrasında Halkevi salonu 1948'de bütünüyle sinema salonuna dönüştürülmüş ve düzenli film gösterimlerine başlanmıştır.⁶¹

CHP Genel Sekreterliği tarafından 9 Ekim 1940'ta Erzurum Halkevi Sineması'nda gösterilmek üzere dört adet film gönderilmiştir. Halkevi Reisi Hadi Erverdi filmleri teslim aldığı CHP Genel Merkezi'ne bir telgrafla bildirmiştir.⁶² Gönderilen filmler şunlardır:

- 19 Mayıs 1940
- Ankara Kömürü Sergisi
- Cumhuriyet Bayramı 1939 (Birinci Bölüm)
- Cumhuriyet Bayramı 1939 (İkinci Bölüm)

Filmler içerik bakımından açık bir siyasal-ideolojik nitelik taşımaktadır. Cumhuriyet Bayramı törenleri, Ankara'nın endüstriyel sergileri ve 19 Mayıs töreni, ulus-devletin sembolik dağarcığının görsel iletim araçları olarak işlev görmüştür.

1943'te Erzurum'da ortaya çıkan salgın hastalıklar nedeniyle Vilayet Hıfzıssıhha Meclisi'nin kararıyla Halkevi ve Halkevi Sineması'na alınacak izleyici sayısı sınırlandırılmış; belirlenen kapasitenin aşılması durumunda ilgili kurumların cezai yaptırımla karşılaşacağı bildirilmiştir.⁶³ Aynı yıl CHP Genel Merkezi tarafından gösterim amacıyla beş adet film daha gönderilmiştir:

1. Cumhur Reis İsmet İnönü'nün Meclisteki Nutku
2. İzmir Fuarı 1-2-3
3. Cumhur Reis İsmet İnönü'nün Anadolu Seyahati

Bu filmler üç hafta süreyle izleyicilere sunulmuş, ardından CHP Genel Merkezi'ne iade edilmiştir.⁶⁴ Liste, Halkevi sinemasının CHP'nin görsel propaganda araçlarından biri olarak işlev gördüğüne dair somut kanıt sunmaktadır.

Parti Genel Sekreterliği'nin Halkevlerine ücretsiz gönderdiği film sayısının sınırlı olması, gösterimlerin de kısıtlı kalmasına yol açmış ve halkın artan sinema talebinin karşılanmasını güçleştirmiştir. Erzurum Halkevi'nin teftiş raporunda, Genel Sekreterlik'in sinema makinesi hediye etmesine karşın çok az film gönderdiği; bu nedenle film şirketleriyle anlaşma yapılarak düşük ücret karşılığında film gösterildiği belirtilmiştir. Yönetmelik gereği yılda en fazla on iki kez ücretli gösterim izni verilmesi sinema makinesinin etkin kullanımını engelleyen bir unsur olarak değerlendirilmiştir.⁶⁵

1950 itibarıyla Erzurum'da iki sinema salonu günlük gazetelerde program ilanları yayımlamaktaydı. Mayıs 1950'de Halkevi Sineması, saat 20.30'da Üniformalı Melekler filminin gösterileceğini duyurmuş; aynı tarihlerde Doğu Sineması ise Sürgün adlı filmi programına almıştır. Haziran 1950'de Halkevi Sineması'nda bu kez Tamamen Seninim filmi izleyiciyle buluşmuştur.⁶⁶

Halkevi sinema salonunun 581 kişilik kapasiteye sahip olduğu ve salonda "Fillips Seyyar" markalı sinema makinesi kullanıldığı ilgili belgelerde kayıtlıdır.⁶⁷

Erzurum Halkevi, halkın yoğun ilgisini çeken sinema faaliyetlerine diğer etkinlik alanlarına kıyasla daha fazla önem atfetmiştir. 5830 sayılı yasayla 1951'de Halkevlerinin kapatılmasının ardından dahi Halkevi salonunun sinema amaçlı kullanımı sürmüştür; bu kez işletme özel sektöre geçmiştir. Binanın Maliye Hazinesine devrinden sonra da salon sinema olarak kullanılmaya devam etmiş ve "Halk Sineması" adıyla anılmıştır.⁶⁸ Bu süreklilik, sinemanın Erzurum toplumu tarafından kalıcı biçimde benimsendiğini ve Halkevi salonunun sinema etkinliklerine uzun süre ev sahipliği yaptığını göstermektedir.

3.6. Kadın Matineleri

1950 sonrasında, özellikle 1960'lı yılların başlarında sinema salonlarının artmasıyla birlikte "kadın matineleri" olarak adlandırılan uygulama yaygınlaşmıştır. 1956 yılına ait haberlerde Erzurum'da iki büyük sinema binasının inşasına karar verildiği; bu sinemaların yapımına ilkbaharda başlanacağı ve inşaatın Efendioğulları ile Çavuşoğulları adlı kolektif şirketler tarafından yürütüleceği bildirilmiştir.⁶⁹ 1960'ların sonlarından 1970'lere uzanan süreçte Erzurum'da Doğu, Güneş, Arı ve Gürpınar olmak üzere dört sinema salonu faaliyet göstermiştir.⁷⁰

Erzurum'da kadınlara yönelik özel matine gösterimleri genellikle gündüz saatlerinde, 11.00 ile 13.00 arasında yapıldı. Özellikle salı günü "kadın matinesi günü" olarak benimsenmiş ve Doğu Sineması'ndaki gösterimlere denk getirilmiştir. Bu

⁶¹ Küçükkuşurlu ve Okur, *Tek Parti Döneminde Erzurum Halkevleri*, 123.

⁶² BCA, 490-1-0-0, CHP Genel Sekreterliği Halkevleri Yazışmaları, 9 Ekim 1940.

⁶³ *Erzurum Gazetesi*, 1943, 3.

⁶⁴ BCA, 490-1-0-0, CHP Genel Sekreterliği Halkevleri Yazışmaları, 1943.

⁶⁵ Adadağ, "Sinema, Halkevleri ve İktidar İlişkisi," 1007.

⁶⁶ Küçükkuşurlu ve Okur, *Tek Parti Döneminde Erzurum Halkevleri*, 124.

⁶⁷ BCA, 490-1-0-0, CHP Genel Sekreterliği Halkevleri Yazışmaları, tarihsiz kayıt (1950-1951).

⁶⁸ Ahmet Zeynel, "Doğu Sineması, Teksas ve Tommiks Pazarı," Doğuturk.com, 8 Aralık 2025, <https://www.doguturk.com/dogu-sineması-teksas-ve-tommiks-pazarı-1>, erişim tarihi 15 Ocak 2026.

⁶⁹ *Hakimiyet Gazetesi*, 6 Şubat 1956, 1.

⁷⁰ Feridun Andaç, *Erzurum Bir Kentin Soğuk Yüzü* (İstanbul: Dharma Yayınları, 2010), 384.

günlerde anneler, teyzeler ve genç kızlar ellerinde çekirdek ve pasta gibi atıştırmalıklarla toplu halde sinemaya gider; salonları adeta bir mesire alanı gibi kullanırlardı. Dönemin makinisti Raci Bey'in, uygunsuz sahneler gösterime girdiğinde makine önüne bir engel konularak görüntünün kısa süreli kapatılmasını tembihlediği kayda geçmiştir.⁷¹

Sinemanın görsel temsilleri Erzurum'daki kadın izleyicilerin gündelik pratiklerini de etkilemiştir. Belgin Doruk gibi yıldızların kıyafetlerinin yerel terzilerde model alınması, sıcak permanın yaygınlaşması ve perdedeki reklam ürünlerinin (puro sabunu örneği) çeyiz sandıklarına girmesi, sinemanın taşradaki tüketim kültürü üzerindeki dönüştürücü etkisini somutlaştırmaktadır.⁷² Erzurum'da konutlarda bile haremlik selamlik uygulamasının olduğu dönemden⁷³, kadınların sinema ile birlikte sosyal hayata geçiş sürecine geçilmesi büyük bir değişim olarak değerlendirilmektedir. Sinemaya gizlice giden genç kadınların sayısının azımsanmayacak düzeye ulaştığı; bu durumun kadınların kamusal alana erişimini hem mahremiyet normları içinde sınırlandıran hem de fiilen genişleten ikili bir dinamik ürettiği görülmektedir.

4. TARTIŞMA

Erzurum'da 1946-1960 dönemindeki sinema faaliyetlerine ilişkin bulgular üç eksenle tartışılabilir: merkez-taşra ilişkileri içinde sinema; Tek Parti'den DP'ye geçişte sinemanın siyasal işlevinin dönüşümü; toplumsal cinsiyet pratikleri ile modernleşme sürecinin iç içe geçen örüntüleri.

Bulgular, Erzurum'da sinemanın gelişiminde merkezi devlet politikalarının belirleyici bir rol oynadığını ortaya koymaktadır. 1929'da Erzurum Belediyesi'nin yıllık bütçesine yakın bir maliyetle Cumhuriyet Sineması'nı inşa etmesi, sıradan bir kültür yatırımı olarak değerlendirilemez. Bu girişim, Cumhuriyet kadrolarının taşıyıcı medenileştirme projesinin somut bir tezahürüdür. Aynı tablo, 3. Umumi Müfettişliğin kurulmasının ardından bölgede Doğu Kültür Kongreleri, Doğu Gazetesi ve Doğu Sineması gibi adlandırmaların ortaya çıkmasında da görülmektedir.

Bununla birlikte taşra, her zaman merkezin programıyla eksiksiz bir uyum sergileyememiştir. Halkevi sinemasında ücretli gösterim talebine CHP Genel Sekreterliği'nin Erzurum için olumsuz, Afyon için olumlu yanıt vermesi, taşradaki uygulamalarda merkezi politikaların yeknesak işlemediğini göstermektedir. Bu kararın altında yatan temel mantık, özel girişimci Osman Karakaş'ın işletmeciliğini sürdürebildiği Doğu Sineması'nın korunmasıdır. Tek Parti döneminin kültürel mekânlarda da özel sermayeyi kollayan bir işleyiş sergilediği bu vakadan okunabilir.

1946 sonrası çok partili hayata geçiş Erzurum'da sinemanın siyasal işlevini dönüştürmüştür. Tek Parti döneminde Halkevi sineması, ücretsiz film gösterimleri aracılığıyla CHP'nin kültür politikalarını topluma aktaran bir araç olarak işlev görmüştür. 1940-1943 yıllarına ait BCA belgeleri, Erzurum Halkevi'ne gönderilen filmlerin önemli bir bölümünün Cumhuriyet Bayramı törenleri ve İnönü konuşmaları gibi açıkça siyasal içerikler taşıdığını ortaya koymaktadır.

5830 sayılı yasayla DP iktidarının Halkevlerini 1951'de kapatması ve sinema işletmeciliğinin tamamen özel sektöre devrolmasıyla sinemanın siyasal işlevi sona ermemiş; içeriği değişmiştir. Hollywood ve Yeşilçam filmlerinin Erzurum'a yayılması, sinemanın artık devlet-merkezli bir propaganda mecrası olmaktan çıktığını göstermektedir.⁷⁴ Burada dikkat çekici bir paradoks vardır: devletin doğrudan denetimi gevşemiş, ancak küresel pop kültürün taşraya ulaşımı yoğunlaşmıştır. DP döneminde gösterime giren Kore'den Geliyorum ve benzeri yapımlar ulusal düzeyde NATO eksenindeki dış politika gündemini sinemaya taşımıştır. Bu filmlerin Erzurum izleyicisi tarafından nasıl alımlandığına dair doğrudan yerel arşiv kaynağına ulaşılamamış olmakla birlikte, Doğu Sineması'na pazar günleri akın eden erler tablosu, askerî varlığın yoğun olduğu bir kentte sinemanın taşıdığı özgül anlamı yansıtmaktadır.

Erzurum'da sinema kültürünün belki de en dikkat çekici boyutu, kadın matinelерinin gelişmesidir. Bu uygulamanın toplumsal cinsiyet ilişkileri açısından iki yönlü bir okuması mümkündür. Bir yandan kadın matineleri, kadınların kamusal alana girişini sınırlayan toplumsal normların bir ürünüdür; uygunsuz görülen sahnelerin kapatılması kadın izleyicinin pasif bir konuma yerleştirilmesini yansıtmaktadır. Öte yandan aynı uygulama, kadınların evden çıkarak haftalık bir kamusal etkinliğe katılmasının somut aracıdır. Kadın matineleri, görünürde mahremiyeti koruyan ama özünde kadın hareketliliğini olanaklı kılan bir uzlaşarak nitelendirilebilir.

Sinemanın görsel temsilleri Erzurum'daki kadın izleyicilerin gündelik pratiklerini etkilemiştir. Film yıldızlarının kıyafetlerinin yerel terzilerde model alınması, sıcak permanın yaygınlaşması ve reklam ürünlerinin çeyiz sandıklarına girmesi; sinemanın tüketim kültürü üzerindeki dönüştürücü etkisini somutlaştırmaktadır. Cumhuriyet kadrolarının erken dönemde Halkevi aracılığıyla yapmaya çalıştığı kültürel dönüşümü, 1950'lerde Hollywood ve Yeşilçam'ın film yıldızları reklam yoluyla

⁷¹ Zeynel, "Doğu Sineması, Teksas ve Tommiks Pazarı."

⁷² Ergenekon, *Doğu Sineması*, 26-27.

⁷³ Alperen Kayserili, *Erzurum Şehrinin Kültürel Coğrafyası (Maddi Kültür Öğelerine Göre)*, (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları, 2014), s.147.

⁷⁴ Kuyucak Esen, *Türk Sinemasının Kilometre Taşları*, 48-65; Çetin, "Demokrat Parti Döneminde Kültür ve Sanat," 1795-1810.

başarmıştır.⁷⁵ Erzurum, 1946-1960 döneminde sinema aracılığıyla modernleşmenin yerelleştiği ancak bu sürecin tek-yönlü ya da pürüzsüz olmadığı; yerel kültürel pratiklerin küresel akımlarla karmaşık bir etkileşim içinde dönüştüğü bir kent olarak okunabilir.

Sonuç

Bu çalışma, 1946-1960 yılları arasında Erzurum'da sinema kültürünün geçirdiği dönüşümü merkez-taşra ilişkileri, siyasal konjonktür ve gündelik hayat ekseninde belgelemiş; Türk sinema tarihi yazımının ağırlıklı olarak İstanbul merkezli kurulan anlatısını taşra perspektifiyle yeniden okumaya katkı sunmayı amaçlamıştır. Dört temel sinema mekânının (Cumhuriyet, Saray, Doğu ve Halkevi sinemaları) süreç içindeki konumlanışı, kentin yalnızca pasif bir alıcı değil; merkezi kültür politikalarını kendi yerel dinamikleri içinde yeniden ürettiği bir özne olduğunu göstermektedir. Cumhuriyet Sineması'nın 1929'da belediye bütçesinin neredeyse tamamına denk gelen bir maliyetle inşa edilmesi, Tek Parti döneminin taşradaki kültürel mobilizasyon projesinin somut bir tezahürüdür. Halkevi sineması, CHP'nin siyasal-ideolojik mesaj iletim aracı olarak işlev görmüş; ücretli gösterim talepleri çevresinde gelişen yazışmalar ise merkezi politikaların taşrada yeknesak biçimde uygulanmadığını ve özel sermayeyi kollayan pragmatik bir işleyişin var olduğunu göstermiştir. Halkevi salonunun 1948'de tamamen sinemaya dönüştürülmesi ve 1951'de Halkevlerinin kapatılması, devlet-merkezli kültür-sinema modelinden ticari modele geçişin iki kritik momentini oluşturmaktadır.

Bu iki momentin ortaya koyduğu kırılma, sinemanın siyasal işlevini sona erdirmemiş; biçim ve içerik değiştirerek sürmesine yol açmıştır. Halkevi sinemasının kapatılmasının ardından sinema faaliyetlerinin özel girişimciler eliyle aralıksız sürdürülmesi ve aynı salonun yıllarca "Halk Sineması" adıyla anılması, sinemanın Erzurum'da süreklilik arz eden bir gündelik yaşam pratiğine ve kent kimliğinin kalıcı bir bileşenine dönüştüğünü göstermektedir. Hollywood ve Yeşilçam yapımlarının taşraya yayılmasıyla devletin doğrudan denetimi gevşemiş; ancak küresel popüler kültürün taşraya akışı yoğunlaşmıştır. Erken Cumhuriyet kadrolarının Halkevi mecrasıyla yapmaya çalıştığı kültürel dönüşüm, 1950'li yıllarda film yıldızlarının ürettiği görsel temsiller ve reklam aracılığıyla farklı bir yoldan gerçekleşmiştir. Kadın matinelерinin oluşturduğu uzlaş alanı ise geleneksel toplumsal normlarla modernleşme süreçlerinin birbirini hem sınırlandırdığı hem de dönüştürdüğü ikili dinamiğin yerel düzeyde nasıl işlediğine dair belgesel bir kesit sunmaktadır.

Genel bir değerlendirme yapıldığında bu çalışmanın bulguları üç temel katkı çerçevesinde özetlenebilir. Birincisi, taşra sinemalarına ilişkin yerel arşiv malzemesinin (Belediye Meclis zabıtları, BCA fonları, dönem yerel basını) sistematik biçimde bir araya getirilmesi, Türk sinema tarihi yazımının taşra boyutunu ampirik olarak güçlendirmektedir. İkincisi, sinema mekânlarının iktidar değişiklikleri (Tek Parti-DP geçişi, Halkevlerinin kapatılması, NATO üyeliği) ile birlikte okunması, kültürel kurumların siyasal konjonktürle nasıl iç içe geçtiğine dair somut bir örüntü ortaya koymaktadır. Üçüncüsü, kadın matineleri, askerî birliklerin pazar günü ritüelleri ve film yıldızlarının yerel tüketim üzerindeki etkisi gibi mikro pratiklerin belgelenmesi, modernleşme tarihinin yalnızca kurumsal değişimle değil; sınıfsal kabuğunun zemini kapladığı salonlardan kolalanmış beyaz gömleğe uzanan gündelik ayrıntılarla da yazılması gerektiğine işaret etmektedir.

Sonuç olarak Erzurum örneği, 1946-1960 döneminde sinemanın bir "eğlence pratiği"nin ötesinde, yerel kamusal alanın yeniden kurulduğu, devlet-toplum ilişkilerinin pragmatik bir biçimde müzakere edildiği ve toplumsal cinsiyet sınırlarının yumuşatıldığı bir kesişim alanı olarak işlev gördüğünü ortaya koymaktadır. Bu çerçevede gelecekte yapılacak çalışmalarda Doğu Anadolu'nun diğer garnizon ve sınır kentlerinin (Kars, Van, Diyarbakır) sinema deneyimlerinin karşılaştırmalı bir perspektifle incelenmesi ile sözlü tarih kayıtlarının arşiv belgeleriyle bütünleştirilmesi, taşra sinema kültürüne ilişkin bilgi birikimini önemli ölçüde derinleştirebilir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Yazar Katkıları: Fikir – S.K.K., S.K.; Tasarım – S.K.K., S.K.; Denetleme – S.K.K., S.K.; Kaynaklar – S.K.K., S.K.; Malzemeler – S.K.K., S.K.; Literatür taraması – S.K.K., S.K.; Yazıyı yazan – S.K.K., S.K.; Eleştirel inceleme – S.K.K., S.K.

Çıkar Çatışması: Yazarlar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazarlar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Yapay Zekâ Kullanımı: Sadece metin düzeltme amaçlı olarak yapay zekâ kullanılmıştır.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Author Contributions: Concept – S.K.K., S.K.; Design – S.K.K., S.K.; Supervision – S.K.K., S.K.; Funding – S.K.K., S.K.; Materials – S.K.K., S.K.; Literature

⁷⁵ Seda Bayındır Uluskan, *Atatürk'ün Sosyal ve Kültürel Politikaları* (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2017); Adadağ, "Sinema, Halkevleri ve İktidar ilişkisi," 1013-1015.

Review - S.K.K., S.K.; Writer - S.K.K., S.K.; Critical Review - S.K.K., S.K.

Conflict of Interest: The authors has no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The authors declared that this study has received no financial support.

Use of Artificial Intelligence: Artificial intelligence was used solely for text correction purposes.

Kaynaklar

Arşiv Kaynakları

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı (BCA). Bakanlar Kurulu Kararları, Fon Kodu 30-18-1-2. "Üçüncü Umumi Müfettişliğe Erzurum Milletvekili Tahsin Uzer'in Tayini." BCA 30-18-1-2/57-70-16, 23 Ağustos 1935.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı (BCA). CHP Genel Sekreterliği Halkevleri Yazışmaları, Fon Kodu 490-1-0-0. Erzurum Halkevi Sinema Faaliyetleri Dosyaları, 1940-1951.

Erzurum Belediyesi Arşivi. Belediye Meclis Zabıtları, 10 Kasım 1930.

Erzurum Belediyesi Arşivi. Belediye Meclis Zabıtları, 11 Şubat 1931.

Erzurum Belediyesi Arşivi. Belediye Meclis Zabıtları, 11 Mayıs 1932.

Erzurum Belediyesi Arşivi. Belediye Meclis Zabıtları, 15 Mart 1956.

Süreli Yayınlar

Demokrat Doğu Gazetesi. 26 Eylül 1953.

Demokrat Doğu Gazetesi. 30 Eylül 1953.

Demokrat Doğu Gazetesi. 10 Ekim 1953.

Erzurum Gazetesi. 11 Mayıs 1931.

Erzurum Gazetesi. 28 Mayıs 1936.

Erzurum Gazetesi. 1 Temmuz 1937.

Erzurum Gazetesi. 29 Mayıs 1939.

Erzurum Gazetesi. 22 Temmuz 1939.

Erzurum Gazetesi. 1943 sayıları.

Hakimiyet Gazetesi. 27 Ağustos 1953.

Hakimiyet Gazetesi. 6 Şubat 1956.

Hürsöz Gazetesi. 25 Şubat 1959.

Resmî Gazete, 13 Ocak 1966, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/12201.pdf>.

Telif ve Tetkik Eserler

Adadağ, Özgür. "Erken Cumhuriyet Türkiye'sinde Sinema, Halkevleri ve İktidar İlişkisi". *Akdeniz İletişim Dergisi*, sy. 38 (2022): 995-1018.

Ahmad, Feroz. *Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980*. Çeviren Ahmet Fethi. İstanbul: Hil Yayın, 1992.

Akçura, Gökhan. *Aile Boyu Sinema*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1995.

Andaç, Feridun. *Erzurum Bir Kentin Soğuk Yüzü*. İstanbul: Dharma Yayınları, 2010.

Atmaca, Orçun. "Erzurum'da Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemlerinde Yapılıp Günümüze Ulaşamayan Kamu Binaları". Yüksek Lisans Tezi, Erzurum Teknik Üniversitesi, 2021.

Baydar, M. Çetin. "Doksan Yıllık Serüveni ile Erzurum Sinemaları". İçinde *Tarihin Nabzını Tutan Şehir*, editör Rıdvan Canım, 269-88. Erzurum: Semih Ofset, 2011.

Bayındır Uluskan, Seda. *Atatürk'ün Sosyal ve Kültürel Politikaları*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2017.

Budak, Muhsin Ertürk. "Demokrat Parti Döneminde Türk Dış Politikasında Denge Arayışı: Balkan Paketi ve Stoica Planı Örneği", *Belgi Dergisi*, sy 31 (2026): 275-297.

Budak, Muhsin Ertürk. "Cumhuriyet'in Denetim Mekanizması Olarak Umumi Müfettişlik: Üçüncü Umumi Müfettiş Tahsin Uzer'in Kars'taki Faaliyetleri", *Atatürk Yolu Dergisi*, sy 78 (2026): 124-140.

Çeliktemel Thomen, Özde. "Halkevlerinde Eğitimci Sinema Repertuarı: Erken Cumhuriyet Türkiye'sinde Sinema, Eğitim, Propaganda (1923-1945)". *Sinecine: Sinema Araştırmaları Dergisi* 6, sy. 2 (2015): 49-75.

Çetin, Erdem. "Demokrat Parti Döneminde Kültür ve Sanat". İçinde *Kuruluşundan Darbeye Demokrat Parti* Cilt 3, editör Dilek Erdoğan vd., 1741-92. İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2021.

Çinici, Hatice. "Varlık Gazetesine Göre Cumhuriyet Döneminde Erzurum (1923-1935)". Yüksek Lisans Tezi, Erzurum Teknik Üniversitesi, 2019.

Dabağyan, Levon Panos. *Zaman Tünelinde Tüm Yönleriyle Sinema Dünyası*. İstanbul: Kültür Sanat Yayıncılık, 2004.

- Ergenekon, Nermin. *Doğu Sineması*. İstanbul: Kaynak Yayınları, 2019.
- Eroğul, Cem. *Demokrat Parti: Tarihi ve İdeolojisi*. Ankara: İmge Kitabevi, 2003.
- Gökmen, Mustafa. *Başlangıçtan 1950'ye Kadar Türk Sinema Tarihi*. İstanbul: Denetim Ajans, 1989.
- Guvemli, Zahir. *Sinema Tarihi*. İstanbul: Varlık Yayınevi, 1960.
- Güvenç, A. Ömer. *Folklor ve Sinema*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2020.
- Güzel, Erdal. "Erzurum'un Sinema Geçmişi". Alo25.com, 26 Şubat 2024. <https://www.alo25.com/yazarlar/erdal-guzel/erzurum-un-sinema-gecmisi/1733/>.
- Habermas, Jürgen. *Kamusalın Yapısal Dönüşümü*. Çeviren Tanıl Bora ve Mithat Sancar. İstanbul: İletişim Yayınları, 2017.
- Hansen, Miriam Bratu. "The Mass Production of the Senses: Classical Cinema as Vernacular Modernism". *Modernism/Modernity* 6, sy. 2 (1999): 59-77.
- İzmir, Bahar. "Dışarıdan Eve Taşınan Eğlence Kültürü: 1970'lerde Türkiye'de Televizyonun Sosyo-Kültürel Yaşamdaki Yeri" *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Özel Sayı 1 (Cumhuriyetin 100. Yılına)*, (2023): 1451-1474
- İzmir, Bahar. "Türk Siyasetinde Yeni Bir Propaganda Aracı: 1970'li Yıllarda Televizyonun Politizasyonu", *History Studies*, C. 15, (Cumhuriyetin 100. Yılı Özel Sayısı), (2023): 217-235.
- Kaplan, Neşe. *Aile Sineması Yılları 1960'lar*. İstanbul: Es Yayınları, 2004.
- Kayserili, Alperen. *Erzurum Şehrini Kültürel Coğrafyası (Maddi Kültür Öğelerine Göre)*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları, 2014.
- Kirel, Serpil. *Kültürel Çalışmalar ve Sinema*. İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi, 2010.
- Komasyon. *81 İlde Kültür ve Şehir: Erzurum*. İstanbul: Acar Basım, 2012.
- Kubilay, İ. Hakkı. *Elli Yılda Erzurum Belediyesi 1929-1979*. Erzurum, 1979.
- Kuyucak Esen, Şükran. *Türk Sinemasının Kilometre Taşları*. İstanbul: Esen Agora Kitaplığı, 2010.
- Küçükkuşurlu, Murat. *Erzurum Belediyesi Tarihi I: Osmanlı'dan Cumhuriyete 1866-1930*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2008.
- Küçükkuşurlu, Murat. *Erzurum Belediyesi Tarihi 2: Tek Parti Dönemi (1930-1950)*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2008.
- Küçükkuşurlu, Murat. *Sorularla Erzurum Tarihi*. Konya: Çizgi Kitabevi, 2018.
- Küçükkuşurlu, Murat. *Erzurum Ticaret ve Sanayi Odası Tarihi (1885-2023)*. Erzurum: Erzurum Teknik Üniversitesi, 2023.
- Küçükkuşurlu, Murat ve Muhammed Başkaya. *Erzurum Özel İdare Tarihi 1913-2014*. Erzurum: Erzurum İl Özel İdaresi Yayınları, 2014.
- Küçükkuşurlu, Murat ve Mehmet Okur. *Tek Parti Döneminde Erzurum Halkevleri*. Trabzon: Derya Kitabevi, 2007.
- Lefebvre, Henri. *Mekânın Üretimi*. Çeviren Işık Ergüden. İstanbul: Sel Yayıncılık, 2014.
- Lüleci, Yılmaz. "Sinema ve Din: Türk Sineması Örneği". Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2007.
- Onaran, Alim Şerif. *Muhsin Ertuğrul'un Sineması*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1981.
- Onaran, Alim Şerif. *Türk Sineması C. I. 2. bs.* Ankara: Kitle Yayınları, 1999.
- Özön, Nijat. *Türk Sineması Kronolojisi*. Ankara: Bilgi Yayınevi, 1968.
- Özön, Nijat. *100 Soruda Sinema Sanatı*. İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1972.
- Öztürk, Serdar. *Erken Cumhuriyet Döneminde Sinema, Seyir, Siyaset*. Ankara: Elips Kitap, 2005.
- Öztürk, Serdar. "Türk Sinemasında İlk Sansür Tartışmaları ve Yeni Belgeler". *Galatasaray İletişim Dergisi*, sy. 5 (2006): 47-76.
- Scognomillo, Giovanni. *Türk Sineması Tarihi*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2003.
- Smith, Geoffrey Nowell. *Dünya Sinema Tarihi*. Çeviren Ahmet Fethi. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2003.
- Soysüren, Ali Haydar ve Nurçin Yıldız. "Erken Cumhuriyet Döneminde Türk Sinemasının Ulus-Devlet Politikalarıyla İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme". *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, sy. 35 (2017): 95-110.
- Şener, Erman. *Yeşilçam ve Türk Sineması*. İstanbul: Kamera Yayınları, 1970.
- Umur, Gönenç. "Türkiye'de Grafik Tasarımında Afiş ve Türk Sinema Afişlerinin 1904'ten Bugüne Gelişimi". Yüksek Lisans Tezi, Yeditepe Üniversitesi, 2009.
- Ünvar, İbrahim. *Erzurum Rehberi (1071-1961)*. İstanbul: Tek Matbaası, 1961.
- Vardar, Bülent. "Türkiye'de Sinemanın Gelişimi ve Ulusal Sinema Tartışmaları". *Sinematürk Dergisi*, sy. 2 (2006): 305-16.
- Yılmazok, Levent. "Türk Sinemasının Ulusal Karakterini Etkileyen Öğeler ve Seyirci-Sinema İlişkisi". Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, 2007.
- Zengin, Erol. *Tek Parti Döneminde Erzurum Vilayetinde Sosyal ve Ekonomik Hayat (1936-1940)*. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2021.
- Zeynel, Ahmet. "Doğu Sineması, Teksas ve Tommiks Pazarı". Doguturk.com, 8 Aralık 2025. <https://www.doguturk.com/dogu-sineması-teksas-ve-tommiks-pazarı-1>.